

PIOTR MARCHWICKI

STYLE PRZYWIĄZANIA A POSTAWY RODZICIELSKIE DONIESIENIE Z BADAŃ

W ostatnich latach można zaobserwować znaczny wzrost zainteresowania teorią przywiązania J. Bowlby'ego, czego przejawem jest duża liczba nawiązujących do niej prac empirycznych. Liczne są zwłaszcza badania dotyczące problematyki indywidualnych różnic w przywiązaniu. W nurcie tym można wyróżnić dwa zasadnicze kierunki. Pierwszy koncentruje się na badaniu związków zachodzących między stylami przywiązania, określającymi indywidualne różnice w modelu przywiązania, a zmiennymi z różnych obszarów psychologii, m.in. psychologii osobowości, psychologii społecznej, psychologii rozwojowej, psychopatologii, psychologii religii. Drugi kierunek obejmuje prace nad zagadnieniami związanymi z samymi stylami przywiązania, do których należą m.in.: identyfikacja źródeł pochodzenia indywidualnych różnic w przywiązaniu (stylów przywiązania), ciągłość stylów przywiązania na przestrzeni życia ludzkiego, ciągłość międzypokoleniowa stylów przywiązania, wymiary leżące u podłoża przywiązania, typologiczna lub wymiarowa interpretacja stylów przywiązania.

Badania omawiane w niniejszym artykule wpisują się w drugi z wymienionych nurtów i dotyczą problemu identyfikacji źródeł indywidualnych różnic w przywiązaniu. Zostały one podjęte w celu dostarczenia kolejnych elementów pozwalających na dalsze pogłębienie wiedzy w zakresie tego zagadnienia, a także w celu potwierdzenia na polskim obszarze kulturowym wyników prac prowadzonych w innych kontekstach kulturowych.

I. TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

1. *Rozwój teorii przywiązania*

Teoria przywiązania Bowlby'ego (1982; 1989; 1999; 2000a; 2000b) powstała jako teoretyczna podstawa dla wyjaśnienia zaburzeń emocjonalnych u małych dzieci, odseparowanych od swoich matek w wyniku hospitalizacji, umieszczenia w instytucji, śmierci matki itp. Nawiązując do własnych doświadczeń w pracy klinicznej oraz do badań etologów, Bowlby wysunął tezę, że w każdym człowieku istnieje uwarunkowana biologicznie tendencja do tworzenia silnych więzi emocjonalnych z innymi ludźmi, która rozwinęła się u człowieka w środowisku jego przystosowania ewolucyjnego. Do zachowań związanych z przywiązaniem zaliczają się wszystkie te zachowania, poprzez które dziecko utrzymuje lub poszukuje bliskości innej konkretnej i preferowanej przez nie osoby, z reguły matki, w celu otrzymania pociechy i ochrony. Prowadzą one normalnie do powstania więzi uczuciowej między dzieckiem i matką, a potem również między dzieckiem i innymi bliskimi członkami rodziny. Zaburzenia we właściwym rozwoju więzi przywiązania są natomiast jednym z czynników prowadzących do różnego rodzaju zaburzeń emocjonalnych.

Jednym z ważniejszych punktów teorii przywiązania jest założenie, że chociaż zachowania związane z przywiązaniem są najbardziej widoczne i intensywne w pierwszych okresach rozwojowych, to można je obserwować na przestrzeni całego życia ludzkiego, „od kołyski aż do trumny” (Bowlby, 1989, s. 78). U osoby dorosłej więź przywiązania rozwija się w stosunku do innej osoby dorosłej. Związane z nią zachowania ujawniają się głównie w sytuacjach stresu, zagrożenia lub choroby. W innych przypadkach są mniej widoczne, ale świadomość tego, że osoba ta jest dostępna i gotowa do udzielenia pomocy i pociechy, jest źródłem poczucia bezpieczeństwa i sprawia, że relacja z nią oceniana jest jako warta kontynuacji. Polemizując przede wszystkim z teoriami psychoanalitycznymi, które widzą w przywiązaniu dorosłych wyraz zależności od innych i element zaburzonego funkcjonowania psychospołecznego, Bowlby (1989; 2000b) uważa je za zjawisko normalne i świadczące o zdrowiu psychicznym.

Strukturami poznawczymi odpowiedzialnymi za funkcjonowanie systemu przywiązania, w tym za ciągłość przywiązania na przestrzeni życia ludzkiego, są wewnętrzne modele operacyjne. Składają się na nie następujące reprezentacje umysłowe: model osoby, do której jest się przywiązany, czyli model

postaci przywiązania, model obrazu samego siebie (model Ja) oraz model relacji pomiędzy innymi a Ja w zakresie przywiązania. Modele te formują się w toku interakcji z postaciami przywiązania. Jeśli osoby, do których dziecko jest przywiązane, są łatwo dostępne i wrażliwe na jego potrzeby, rozwija ono wewnętrzne modele zawierające pozytywne przekonania na temat postaci przywiązania, a przez generalizację – na temat innych ludzi oraz na temat siebie samego jako osoby godnej miłości i akceptacji. Jeśli natomiast osoby te nie są łatwo dostępne i nie wyrażają gotowości do okazania pomocy i opieki, dziecko rozwija wewnętrzne modele zawierające negatywne przekonania na temat postaci przywiązania – jako osób nieprzewidywalnych i niegodnych zaufania – oraz negatywny obraz samego siebie (Bowlby, 2000a).

Ważny krok w rozwoju teorii przywiązania stanowiło wyjście nawiązujących do niej badaczy poza początkowe zainteresowanie dziećmi dotkniętymi sytuacjami traumatycznymi i objęcie badaniami normalnych dzieci z populacji nieklinicznej. Doprowadziło to do odkrycia przez Ainsworth i współautorów (1978; Ainsworth, Witting, 1969) stylów przywiązania niemowląt do matek, to jest modeli zachowań związanych z przywiązaniem, określających indywidualne różnice w jakości więzi przywiązania: bezpiecznego stylu przywiązania, czyli modelu optymalnego i normatywnego, będącego wyrazem zdrowego i niezakłóconego rozwoju więzi przywiązania między dzieckiem a matką, oraz dwóch stylów będących wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu (stylu unikającego i stylu lękowo-ambiwalentnego). W polskich tłumaczeniach literatury angielskojęzycznej używa się następujących terminów na określenie wyróżnionych przez Ainsworth i in. (1978) stylów przywiązania: przywiązanie ufne, przywiązanie zapewniające poczucie bezpieczeństwa, styl bezpieczny, przywiązanie lękowo-unikające, przywiązanie nie dające poczucia bezpieczeństwa z zachowaniami lękowo-unikającymi, styl unikający, przywiązanie lękowo-ambiwalentne, przywiązanie nie dające poczucia bezpieczeństwa z zachowaniami lękowo-opornymi, styl lękowo-ambiwalentny (zob. Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 468; Turner, Helms, 1999, s. 194-195; Cialdini, Kendrick, Neuberg, 2002, s. 406). W odniesieniu do stylów przywiązania osób dorosłych Gasiul (2001, s. 50) stosuje następujące terminy: styl bezpieczny, styl unikowy i styl lękowy / ambiwalentny. W niniejszym artykule są używane następujące określenia stylów przywiązania, jednakowe dla dzieci i dla osób dorosłych: styl bezpieczny, styl unikający i styl lękowo-ambiwalentny.

Badania nad stylami przywiązania, prowadzone w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wśród niemowląt i dzieci w wieku przedszkolnym, zostały rozszerzone od połowy lat osiemdziesiątych również na młodzież i osoby

dorośle. Pomiarom objęto nie tylko kategorie przywiązania do rodziców w dzieciństwie, ale także style przywiązania do partnera w bliskim związku emocjonalnym (np. partnera w miłości romantycznej, współmałżonka, przyjaciela). Prowadzone są one w dwóch niezależnych tradycjach badawczych. Pierwsza z nich, o orientacji psychodynamicznej, wykorzystuje wywiad kliniczny i skale do oceny zebranego w czasie tego wywiadu materiału, a sam pomiar modelu przywiązania dokonuje się na podstawie diagnozy dynamiki wewnętrznych modeli operacyjnych. Druga tradycja, tworzona głównie przez psychologów osobowości i psychologów społecznych, koncentruje się na pomiarze modelu przywiązania osoby dorosłej do partnera w bliskim związku uczuciowym i wykorzystuje zasadniczo skale do samooceny (Bartholomew, Shaver, 1998; Simpson, Rholes, 1998).

Badania nad przywiązaniem do partnera w bliskim związku emocjonalnym koncentrowały się początkowo na relacjach miłości romantycznej i objęły w dalszej kolejności również relacje przyjaźni. Wyrosły one z badań nad przywiązaniem dzieci do matek. Ich punktem wyjścia było zaobserwowanie podobieństwa między dynamiką uczuć i zachowań charakterystycznych dla osób zakochanych a dynamiką uczuć i zachowań charakterystycznych dla relacji dziecka ze swoją matką. Za tym, że w obu typach relacji działają te same, związane z przywiązaniem, procesy przemawia fakt, że tak dziecko, jak i osoba dorosła czerpie poczucie bezpieczeństwa i większej pewności siebie z bliskości i dostępności osoby, do której jest przywiązana (Shaver, Hazan, Bradshaw, 1988).

2. Źródła indywidualnych różnic w przywiązaniu

Odkrycie stylów przywiązania dzieci do matek postawiło problem identyfikacji czynników wpływających na ich powstanie w centrum uwagi badaczy. Wyniki badań korelacyjnych i eksperymentalnych wskazują na jakość opieki nad dzieckiem jako na główny czynnik odpowiedzialny za powstawanie indywidualnych różnic w przywiązaniu.

Belsky (1999) podsumował wyniki kilkudziesięciu badań poświęconych omawianemu problemowi. Na ich podstawie stwierdził, że bezpieczny styl przywiązania wykazuje związek z takimi wymiarami opieki matczynej, jak szybkie reagowanie na okazywany przez dziecko stres, umiarkowana i odpowiednia stymulacja dziecka, synchronizacja w interakcji matka-dziecko, ciepło i zaangażowanie w opiekę nad dzieckiem. Styl unikający wykazuje związek

z nadmierną stymulacją dziecka przez matkę, intruzywnością i nadmiernym kontrolowaniem, a styl lękowo-ambiwalentny – z opieką o cechach obojętności i niewrażliwości na potrzeby dziecka oraz z brakiem zaangażowania.

Goldsmith i Alansky (1987), opierając się na rezultatach 15 prac z lat 1978-1987 dotyczących związku jakości przywiązania z jakością opieki matczynej, otrzymali średnią wartość współczynnika korelacji wynoszącą 0,16. Podobną średnią wartość (0,17) miał współczynnik korelacji uzyskany przez DeWolffa i van Ijzendoorna (1997) na podstawie analizy wyników 66 badań.

Istnienie związku przyczynowego między jakością opieki nad dzieckiem i jakością przywiązania dokumentują badania eksperymentalne, w których matki z grupy kryterialnej były poddawane oddziaływaniu mającemu na celu zwiększenie ich wrażliwości w opiece nad dzieckiem. Na przykład van den Boom (1990) podaje, że w cztery miesiące po przeprowadzeniu oddziaływania eksperymentalnego wskaźnik odnoszący się do dzieci o stylach przywiązania będących wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu wyniósł w grupie kryterialnej tylko 28%, podczas gdy w grupie kontrolnej – aż 68%. Obszerny przegląd wyników badań eksperymentalnych dotyczących związku przyczynowego między jakością opieki ze strony matki i jakością przywiązania u dziecka podają van Ijzendoorn, Juffer i Duyvesteyn (1995).

Chociaż matka pozostaje dla dziecka postacią pierwszoplanową, przywiązuje się ono także do ojca i do innych osób z najbliższej rodziny, a później nawet do opiekunów spoza grona rodzinnego (Bowlby, 1999). Również w tych przypadkach został stwierdzony związek między jakością przywiązania dziecka i jakością opieki ze strony danej osoby. Związek ten jest jednak słabszy niż związek między jakością przywiązania dziecka do matki i jakością interakcji matka-dziecko (Belsky, 1999).

Oprócz jakości opieki nad dzieckiem wyniki przeprowadzonych badań wskazują również na inne czynniki odpowiedzialne za indywidualne różnice w przywiązaniu. Jednym z nich jest temperament dziecka. Istnieją dwa główne stanowiska teoretyczne na temat roli, jaką temperament odgrywa w rozwoju jakości przywiązania między dzieckiem a matką. Pierwsze z nich zakłada bezpośredni wpływ temperamentu dziecka na jakość przywiązania i tłumaczy indywidualne różnice w przywiązaniu możliwymi do zaobserwowania już od pierwszych tygodni życia różnicami w pobudliwości emocjonalnej. Dzieci bardziej pobudliwe emocjonalnie i bardziej podatne na stres rozwijałyby style będące wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu, tj. styl unikający i styl lękowo-ambiwalentny, natomiast dzieci mniej pobudliwe – styl bezpieczny. Drugie stanowisko teoretyczne przyjmuje tylko pośredni

wpływ temperamentu na jakość przywiązania. Zgodnie z tym stanowiskiem temperament dziecka może wywierać wpływ na jakość interakcji matka-dziecko, a przez to na jakość przywiązania, ale nie jest to wpływ całkowicie determinujący. Innymi słowy, dzieci bardziej reaktywne emocjonalnie i bardziej podatne na stres mogą stanowić wyzwanie dla wrażliwości i dostępności matki, co może z kolei prowadzić do obniżenia poziomu opieki nad dzieckiem i do rozwoju stylu będącego wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu. Nie jest jednak wykluczone, że dostatecznie wrażliwa i dostępna matka może efektywnie stawić czoło wyzwaniu, jakie stanowi opieka nad reaktywnym emocjonalnie dzieckiem, i dostarczyć mu opieki o takiej jakości, że rozwinię ono bezpieczny styl przywiązania (Belsky, Rosenberg, Crnic, 1995; Belsky, 1999).

Vaughn i Bost (1999) dokonali przeglądu wyników 54 badań nad związkami między temperamentem i jakością przywiązania u dzieci w wieku od 6 do 42 miesięcy. Zdaniem autorów, zaobserwowane związki między temperamentem i jakością przywiązania są zbyt słabe, aby można było przyjąć pierwsze z przedstawionych wyżej stanowisk teoretycznych, zakładające bezpośredni wpływ temperamentu na jakość więzi przywiązania. Związki te należy raczej interpretować zgodnie ze stanowiskiem przyznającym temperamentowi pośredni wpływ na jakość przywiązania, które zakłada, że bardziej pobudliwe dzieci mogą sprawiać więcej kłopotu matce, co z kolei wywiera wpływ na obniżenie się jakości opieki i przyczynia się do rozwoju przywiązania wykazującego brak poczucia bezpieczeństwa¹.

Ostatnio bada się również związek, jaki z jakością przywiązania mają bardziej odległe czynniki, do których należą: stopień zdrowia psychicznego matki i ojca, jakość relacji małżeńskiej między rodzicami oraz stopień wsparcia matki ze strony innych osób niż mąż (np. przyjaciele, rodzina) i instytucji. Czynniki te wywierałyby wpływ na model przywiązania dziecka nie bezpośrednio, ale – podobnie jak w przypadku temperamentu – pośrednio, poprzez kształtowanie u rodziców zdolności do wchodzenia z dzieckiem w inter-

¹ Wyniki najnowszych badań nad temperamentem dzieci w pierwszych miesiącach życia wskazują, że wbrew obiegowej opinii, temperament nie jest czymś niezmiennym i że w zależności od cech środowiska rodzinnego, w tym od jakości opieki ze strony rodziców, może on ulegać zmianie w kierunku mniejszej lub większej reaktywności emocjonalnej. Zaobserwowane związki między temperamentem a jakością przywiązania mogą więc odzwierciedlać wpływ cech środowiska rodzinnego, przede wszystkim jakości opieki ze strony rodziców, jednocześnie na przywiązanie i na temperament. Interpretacja ta zakłada w konsekwencji niezależność obu wymiarów (Belsky, 1999; Belsky, Rosenberg, Crnic, 1995; Vaughn, Bost, 1999).

akcję określonej jakości. Wyniki przeprowadzonych dotychczas badań wskazują, że dzieci, których rodzice charakteryzują się wyższym wskaźnikiem zdrowia psychicznego i są bardziej zadowoleni ze swojego pożycia małżeńskiego oraz doświadczają większego wsparcia ze strony przyjaciół, rodziny, sąsiadów i instytucji, bardziej rozwijają bezpieczny styl przywiązania do matki i do ojca, niż dzieci, których rodzice wykazują niższy wskaźnik zdrowia psychicznego, szczególnie gdy matki cierpią na depresję, oraz są mniej zadowoleni ze swojego pożycia małżeńskiego i mają mniejsze wsparcie ze strony innych osób i instytucji (Belsky, 1999; Belsky, Rosenberg, Crnic, 1995).

Belsky (1999; Belsky, Rosenberg, Crnic, 1995) zauważa, że temperamentu i wymienionych zmiennych psychospołecznych nie można analizować jako niezależnych od siebie, ale należy je rozpatrywać na zasadzie interakcji. Na przykład jest bardziej prawdopodobne to, że dziecko pobudliwe emocjonalnie rozwinięte jeden ze stylów będących wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu, jeśli np. jego matka cierpi na depresję i jej życie z mężem jest konfliktowe, niż dziecko równie pobudliwe, którego matka nie przeżywa stanów depresyjnych i doświadcza wsparcia ze strony małżonka.

II. CEL BADAŃ I HIPOTEZY

Prezentowane badania mają na celu określenie związków zachodzących u młodzieży między stylami przywiązania – konkretnie między mierzonymi retrospektywnie stylami przywiązania do rodziców w dzieciństwie i stylami aktualnego przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji – a mierzonymi retrospektywnie postawami rodzicielskimi rodziców w dzieciństwie, to jest posiadanym aktualnie obrazem postaw i relacji z rodzicami z okresu dzieciństwa. Zakłada się przy tym, że postawy rodzicielskie, czyli „charakterystyczne zachowania rodziców w stosunku do ich małych dzieci” (Roe, Siegelman, 1963, s. 355), określają jakość opieki nad dzieckiem ze strony rodziców.

Pomiarem zostały objęte następujące zmienne:

I. Postawy rodzicielskie matki i ojca: a) postawa kochająca (ciepły klimat miłości i poświęcanie dziecku wiele uwagi); b) postawa ochraniająca (ciepło emocjonalne i nadopiekuńczość); c) postawa liberalna (akceptacja połączona z brakiem zainteresowania dzieckiem); d) postawa odrzucająca (chłód emocjonalny, wrogość lub odrzucanie dziecka); e) postawa wymagająca (chłód emocjonalny i wysokie wymagania stawiane dziecku).

II. Style przywiązania: a) unikający styl przywiązania do matki i do ojca w dzieciństwie (doświadczenie chłodu, sztywności i braku czułości w kontaktach z matką / ojcem; wrażenie, że nie budzi się jej / jego zainteresowania, a nawet, że jest się niechcianym dzieckiem; brak wsparcia ze strony matki / ojca; brak zaufania do matki / ojca); b) lękowo-ambiwalentny styl przywiązania do matki i do ojca w dzieciństwie (doświadczenie braku stałości ze strony matki / ojca w sposobie odnoszenia się, np. czasami okazywanie ciepła, a czasami jego brak; wrażenie, że własne potrzeby podporządkowane są potrzebom i zainteresowaniom matki / ojca; brak pewności, że jest się kochanym; martwienie się o relacje z matką / ojcem; obawa o utratę matki / ojca); c) bezpieczny styl przywiązania do rówieśników (swoboda w bliskich kontaktach z innymi ludźmi; swoboda w sytuacji zależności od innych; poczucie bycia akceptowanym; brak zmartwień związanych z możliwością odrzucenia; zaufanie do innych ludzi oraz pewność, że można liczyć na ich pomoc w trudnej sytuacji); d) unikający styl przywiązania do rówieśników (skrepowanie w bliskich, intymnych kontaktach z innymi ludźmi; brak zaufania do innych, poleganie raczej tylko na samym sobie; trudność w przyjęciu sytuacji, w której jest się zależnym od innych ludzi); e) lękowo-ambiwalentny styl przywiązania do rówieśników (pragnienie bliskich kontaktów z innymi ludźmi i jednocześnie poczucie, że zachowują oni zbyt duży dystans; martwienie się o akceptację; rozczarowania w kontaktach z innymi).

Pomiarem nie został objęty styl bezpiecznego przywiązania do matki i do ojca w dzieciństwie ze względu na ograniczenia zastosowanego narzędzia pomiarowego. W badaniach zostało przyjęte wymiarowe podejście do pomiaru stylów przywiązania².

Zostały przyjęte następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza 1. Unikający i lękowo-ambiwalentny styl przywiązania do matki w dzieciństwie wykazuje pozytywny związek z odrzucającą i wymagającą

² Większość autorów prowadzących badania nad stylami przywiązania przyjmuje podejście typologiczne do ich pomiaru. Fraley i Waller (1998) przeprowadzili badania mające na celu potwierdzenie trafności tego podejścia. Przy zastosowaniu dwóch metod analizy taksometrycznej, MAMBAC i MAXCOV-HITMAX, autorzy ci wykazali, że różnice w przywiązaniu osób dorosłych nie mają rozkładu jakościowego, lecz ilościowy, tak na poziomie jawnym, jak i ukrytym. Brennan, Clark i Shaver (1998, s. 68), komentując wyniki prac Fraleya i Wallera, stwierdzają, że „[...] podział na kategorie uczestników badań nie jest konieczny, jeśli używa się dymensjonalnych narzędzi pomiarowych; używanie kategorii zamiast skal ciągłych prowadzi do utraty statystycznej mocy i precyzji pomiaru. Biorąc pod uwagę, że Fraley i Waller nie znaleźli żadnego dowodu dla kategoryjnej natury stylów przywiązania, stosowanie takich narzędzi pomiarowych uzasadnia jedynie wygodą badacza”.

postawą rodzicielską matki oraz negatywny związek z postawą kochającą, ochraniającą i liberalną.

Hipoteza 2. Unikający i lękowo-ambiwalentny styl przywiązania do ojca w dzieciństwie wykazuje pozytywny związek z odrzucającą i wymagającą postawą rodzicielską ojca oraz negatywny związek z postawą kochającą, ochraniającą i liberalną.

Hipoteza 3. Bezpieczny styl przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji wykazuje pozytywny związek z postawą rodzicielską – tak matki, jak i ojca – kochającą, ochraniającą i liberalną oraz negatywny związek z postawą odrzucającą i wymagającą.

Hipoteza 4. Unikający i lękowo-ambiwalentny styl przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji wykazuje pozytywny związek z postawą rodzicielską – tak matki, jak i ojca – odrzucającą i wymagającą oraz negatywny związek z postawą kochającą, ochraniającą i liberalną.

W badaniach zostało przyjęte założenie o zasadniczej ciągłości stylów przywiązania od dzieciństwa do okresu adolescencji. Nawiązuje ono do postulowanych przez Bowlby'ego (2000a) wewnętrznych modeli operacyjnych przywiązania, odpowiadających m.in. za ciągłość modelu przywiązania, i opiera się na rezultatach badań, które potwierdzają zasadniczą ciągłość stylów przywiązania na przestrzeni życia ludzkiego (zob. przegląd wyników badań dotyczących tego zagadnienia opracowany przez Rothbarda i Shavera, 1994). Stąd też przyjęte w hipotezach kierunki zależności między stylami przywiązania do rodziców w dzieciństwie a postawami rodzicielskimi są takie same jak kierunki odpowiednich zależności między postawami rodzicielskimi a stylami przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji.

III. METODY

W celu weryfikacji przyjętych hipotez w badaniach zastosowano następujące metody pomiarowe: polska adaptacja kwestionariusza Experiences in Close Relationship (ECR) K. A. Brennana i współautorów (1998), polski przekład trzech spośród pięciu skal Attachment Style Questionnaire (ASQ) J. A. Feeney i współautorów (1994) oraz Kwestionariusz Stosunków między Rodzicami a Dziećmi (PCR) A. Roe i M. Siegelmana w autoryzowanym przekładzie W. S. Kowalskiego (1984). Adaptacja kwestionariusza ECR oraz przekład skal kwestionariusza ASQ zostały przeprowadzone przez autora niniejszego artykułu.

A. Kwestionariusz ECR, przystosowany do retrospektywnego pomiaru stylów przywiązania do matki i do ojca w dzieciństwie (zob. Aneks 1), jest przeznaczony do pomiaru wymiaru unikania (skala Avoidance) i wymiaru lęku (skala Anxiety) w przywiązaniu do partnera w romantycznym związku. Przy konstrukcji kwestionariusza jego autorzy nawiązali do koncepcji Bartholomew (1990; zob. też Bartholomew, Horowitz, 1991; Griffin, Bartholomew, 1994), która zaproponowała teoretyczny model przywiązania obejmujący cztery prototypy przywiązania (przywiązanie bezpieczne, zatroskane, rezygnujące i lękowe)³ określane przez dwa wymiary leżące u ich podłoża: model innych ludzi (unikanie bliskości i wyrażania uczuć) i model Ja (lęk przed porzuceniem i brakiem akceptacji). Na podstawie wyników uzyskanych w obu skalach osoby badane są klasyfikowane (przy zastosowaniu analizy skupień lub analizy dyskryminacyjnej) do czterech wymienionych prototypów przywiązania.

W polskiej adaptacji angielskie wyrażenia typu *romantic partner* lub *my partner* zostały zamienione na *matka / ojciec* lub *moja matka / mój ojciec* w wersjach mierzących odpowiednio style przywiązania do matki i do ojca. Przygotowanie osobnej wersji kwestionariusza do pomiaru stylów przywiązania do matki i osobnej do pomiaru stylów przywiązania do ojca zostało poddyktowane możliwością istnienia różnic w modelu przywiązania do matki i do ojca u tej samej osoby (zob. Bowlby, 1989). Czas, w oryginale teraźniejszy, w tłumaczeniu polskim został zmieniony na czas przeszły. Ponad jedna trzecia twierdzeń oryginalnych została wyłączona, ponieważ nie nadawały się do pomiaru przywiązania do rodziców lub miały zbyt niskie parametry statystyczne, obliczone na podstawie statystycznej analizy trafności twierdzeń. Ostatecznie polska adaptacja ma cztery skale mierzące następujące style przywiązania: unikający do matki, unikający do ojca, lękowo-ambiwalentny do matki i lękowo-ambiwalentny do ojca. Odpowiedzi na twierdzenia udziela się na 7-stopniowych skalach. Wyniki oblicza się przez zsumowanie punktacji dla wszystkich twierdzeń danej skali. Im wyższy wynik, tym wyższe nasilenie danego stylu przywiązania. Rzetelność skal została obliczona metodą Cronbacha ($n = 302$, próbka polska) i wynosi ona odpowiednio 0,89 i 0,68 dla skal mierzących style przywiązania unikający i lękowo-ambiwalentny do matki oraz 0,92 i 0,82 dla skal mierzących style przywiązania unikający i lękowo-ambiwalentny do ojca.

³ Ang. „secure”, „preoccupied”, „dismissing”, „fearful”.

Pewne wątpliwości może budzić zasadność wykorzystania twierdzeń ECR (przeznaczonych do pomiaru przywiązania do partnera w romantycznym związku) do pomiaru przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Należy jednak zauważyć, że badania nad przywiązaniem do partnera w miłości romantycznej i stosowane w tych badaniach narzędzia pomiarowe wyrosły niejako z badań nad przywiązaniem dzieci do matek. Przystosowanie twierdzeń ECR do pomiaru przywiązania do rodziców w dzieciństwie było więc zabiegiem odwrotnym w stosunku do tego, jaki zastosowali badacze zainteresowani przywiązaniem osób dorosłych (zob. Shaver, Hazan, Bradshaw, 1988).

B. Trzy skale Attachment Style Questionnaire (zob. Aneks 2): Confidence, Discomfort with Closeness, Preoccupation with Relationship, służące do pomiaru stylów przywiązania do rówieśników (odpowiednio: bezpiecznego, unikającego i lękowo-ambivalentnego), mierzą te style przywiązania, które odpowiadają trzem stylom przywiązania osób dorosłych zaproponowanym przez Hazan i Shavera (1987), nawiązującym do wyróżnionych przez Ainsworth i in. (1978) stylów przywiązania niemowląt do matek. Ponieważ twierdzenia kwestionariusza nie odnoszą się do pomiaru przywiązania do partnera w miłości romantycznej, narzędzie to nadaje się również do pomiaru przywiązania u młodzieży, jako że nie wszyscy dorastający mają za sobą doświadczenie romantycznego związku. Odpowiedzi na twierdzenia kwestionariusza udziela się na 7-stopniowych skalach. Wyniki oblicza się przez zsumowanie punktacji dla wszystkich twierdzeń danej skali. Im wyższy wynik, tym wyższe nasilenie danego stylu przywiązania. Rzetelność skal została obliczona metodą Cronbacha i wynosi ona odpowiednio: 0,77, 0,80 i 0,68 ($n = 302$, próbka polska) dla skal mierzących styl bezpieczny, unikający i lękowo-ambivalentny.

C. Kwestionariusz PCR jest pod względem strukturalnym związany z modelem postaw rodzicielskich zaproponowanym przez Roe (zob. 1957; Roe, Siegelman, 1963), służącym do pomiaru charakterystycznego zachowania rodziców w stosunku do ich dzieci, przy czym zachowania te są poznawane retrospektywnie – w percepcji młodzieży i osób dorosłych. W instrukcji kwestionariusza PCR osoby badane są proszone o ocenę postępowania rodziców wobec nich do momentu ukończenia przez nie 12 lat. Kwestionariusz mierzy pięć postaw rodzicielskich; składa się z pięciu skal, z których każda liczy po dziesięć twierdzeń. Odpowiedzi na twierdzenia udziela się na 4-stopniowych skalach („tak”, „raczej tak”, „raczej nie”, „nie”). Kwestionariusz ma dwie wersje, z których jedna odnosi się do postaw rodzicielskich matki, natomiast druga – ojca. Wyniki oblicza się przez zsumowanie punktacji dla wszystkich

twierdzeń danej skali („tak” = 4, „raczej tak” = 3 itd.). Im wyższy wynik, tym wyższe nasilenie danej postawy rodzicielskiej.

Przy matematycznej analizie uzyskanych danych został zastosowany współczynnik korelacji r Pearsona (w badaniach zostało przyjęte założenie istnienia zależności liniowej między nasileniem stylów przywiązania i nasileniem postaw rodzicielskich; style przywiązania i postawy rodzicielskie są zmiennymi przedziałowymi).

IV. WYNIKI BADAŃ

Badaniami objęto młodzież z trzecich i czwartych klas dwóch liceów ogólnokształcących z dwóch dużych miast Polski (Poznań i Sosnowiec). Próbka badawcza liczy 85 osób (54 dziewczęta i 31 chłopców). Średni wiek osób badanych wynosi 18,1 roku. Badania zostały przeprowadzone anonimowo (w grupach klasowych) w ramach zajęć lekcyjnych.

Analizy statystyczne wykonano dla całej próbki badawczej, nie uwzględniając podziału na grupę dziewcząt i grupę chłopców, ponieważ w dostępnej literaturze nie odnotowuje się płci jako zmiennej pośredniczącej między jakością opieki nad dzieckiem a jakością więzi przywiązania.

Otrzymane współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rodziców w dzieciństwie a postawami rodzicielskimi są zamieszczone w tab. 1.

Obserwowane zależności między stylami przywiązania do rodziców a postawami rodzicielskimi – tam, gdzie osiągają one poziom istotności – są zasadniczo wysokie lub umiarkowane. Poziomu istotności statystycznej nie osiągają jedynie współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rodziców a postawą rodzicielską liberalną, między lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania do matki a postawą ochraniającą matki oraz między lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania do ojca a postawami rodzicielskimi ojca. Kierunki współczynników korelacji są na ogół zgodne z oczekiwaniem. Wyjątek stanowią nieistotne statystycznie zależności między stylem przywiązania lękowo-ambiwalentnym a postawą ochraniającą i postawą liberalną, których kierunki są przeciwne do oczekiwanych. Otrzymane wyniki pozwalają stwierdzić, że przyjęte hipotezy dotyczące związków stylów przywiązania do rodziców z postawami rodzicielskimi (hipoteza 1 i 2) zostały zasadniczo potwierdzone.

Tab. 1. Współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rodziców w dzieciństwie a postawami rodzicielskimi ($n = 85$)

Style przywiązania do matki	Postawy rodzicielskie matki				
	postawa kochająca	postawa ochraniająca	postawa liberalna	postawa odrzucająca	postawa wymagająca
Unikający	-0,72***	-0,45***	-0,05	0,74***	0,48***
Lękowo-ambivalentny	-0,43***	0,09	0,10	0,49***	0,44***
Style przywiązania do ojca	Postawy rodzicielskie ojca				
	postawa kochająca	postawa ochraniająca	postawa liberalna	postawa odrzucająca	postawa wymagająca
Unikający	-0,78***	-0,29**	-0,15	0,71***	0,31**
Lękowo-ambivalentny	-0,10	0,16	0,11	0,21 ⁺	0,12
⁺ $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$					

Uzyskane współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji a postawami rodzicielskimi są zamieszczone w tab. 2.

Obserwowane zależności między stylami przywiązania do rówieśników a postawami rodzicielskimi – tam, gdzie osiągają one poziom istotności – są zasadniczo umiarkowane lub wyraźne, ale małe. Kierunki współczynników korelacji są zgodne z oczekiwaniami. Wyjątek stanowi jedynie zbliżająca się do granicy istotności statystycznej zależność między stylem lękowo-ambivalentnym a postawą ochraniającą ojca, której kierunek jest przeciwny do oczekiwanego. Przyjęte hipotezy dotyczące związków stylów przywiązania do rówieśników z postawami rodzicielskimi (hipoteza 3 i 4) zostały więc zasadniczo potwierdzone.

Tab. 2. Współczynniki korelacji między stylami przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji a postawami rodzicielskimi matki i ojca w dzieciństwie ($n = 85$)

Style przywiązania do rówieśników	Postawy rodzicielskie matki				
	postawa kochająca	postawa ochraniająca	postawa liberalna	postawa odrzucająca	postawa wymagająca
Bezpieczny	0,30**	0,27*	0,09	-0,24*	-0,19 ⁺
Unikający	-0,28*	-0,29**	-0,11	0,31**	0,10
Lękowo-ambivalentny	-0,40***	-0,06	-0,05	0,44***	0,47***
Style przywiązania do rówieśników	Postawy rodzicielskie ojca				
	postawa kochająca	postawa ochraniająca	postawa liberalna	postawa odrzucająca	postawa wymagająca
Bezpieczny	0,42***	0,20 ⁺	0,24*	-0,29**	-0,16
Unikający	-0,37***	-0,18 ⁺	-0,22*	0,28*	0,04
Lękowo-ambivalentny	-0,13	0,15	-0,06	0,22*	0,20 ⁺
* $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$, **** $p < 0,001$					

V. Dyskusja wyników

Podjęte badania z zakresu problematyki identyfikacji źródeł pochodzenia indywidualnych różnic w przywiązaniu, określanych przez style przywiązania, miały na celu dostarczenie kolejnych danych pozwalających na dalsze pogłębienie wiedzy w zakresie tego zagadnienia, a także zmierzały do potwierdzenia na polskim obszarze kulturowym wyników badań prowadzonych w innych krajach.

Podsumowując uzyskane rezultaty można stwierdzić, że: a) style przywiązania unikający i lękowo-ambivalentny, tak do rodziców w dzieciństwie, jak i do rówieśników, będące wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa w przywiązaniu, łączą się zasadniczo z rodzicielską postawą odrzucającą i wymagającą; b) bezpieczny styl przywiązania do rówieśników łączy się z postawą kochającą, ochraniającą i liberalną. Nie zostały przy tym zaobserwowane

znaczące różnice między postawami rodzicielskimi matki a postawami rodzicielskimi ojca w układzie związków ze stylami przywiązania.

W ramach przeprowadzonych badań nie były mierzone style bezpiecznego przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Uwzględnienie ich pomiaru dałoby na pewno pełniejszy obraz związków zachodzących między stylami przywiązania a postawami rodzicielskimi. Ograniczenie to wynika z faktu, że kwestionariusz ECR mierzy tylko wymiary unikania i lęku w przywiązaniu, stąd jego polska adaptacja przeznaczona do wymiarowego pomiaru stylów przywiązania do rodziców w dzieciństwie mogła być zastosowana jedynie do pomiaru unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania. Można jednak wysunąć hipotezę, że gdyby style bezpiecznego przywiązania do matki i do ojca były mierzone, to wykazałyby one prawdopodobnie: a) związki pozytywne z postawą kochającą, ochraniającą i liberalną; b) związki negatywne z postawą odrzucającą i wymagającą. Za hipotezą tą przemawiają zależności o takich właśnie kierunkach, stwierdzone między bezpiecznym stylem przywiązania do rówieśników a postawami rodzicielskimi. Przedstawiona hipoteza, chociaż bardzo prawdopodobna, wymaga jednak empirycznej weryfikacji z zastosowaniem narzędzi pomiarowych uwzględniających pomiar bezpiecznego stylu przywiązania do rodziców w dzieciństwie.

Na podstawie opisu zachowań rodziców charakterystycznych dla poszczególnych postaw rodzicielskich można przyjąć, że postawę odrzucającą i wymagającą (chłód emocjonalny i brak pełnej akceptacji dziecka) cechuje niższy poziom jakości opieki nad dzieckiem w porównaniu z postawami kochającą, ochraniającą i liberalną (wyższy poziom ciepła emocjonalnego i akceptacji). Uzyskane wyniki przystają więc do rezultatów badań korelacyjnych prowadzonych dotychczas głównie w angielskojęzycznym obszarze kulturowym, które wskazują na związek jakości modelu przywiązania z jakością opieki nad dzieckiem, a także do rezultatów badań eksperymentalnych, z których wynika, że jakość opieki nad dzieckiem jest głównym czynnikiem odpowiedzialnym za powstawanie indywidualnych różnic w przywiązaniu.

Wyniki innych prac, omówionych w części teoretycznej niniejszego artykułu, wskazują, że jakość przywiązania u dzieci wykazuje związek również z innymi czynnikami, które wchodzi prawdopodobnie w interakcję z jakością opieki nad dzieckiem ze strony rodziców. W odniesieniu do rezultatów badań własnych można więc przyjąć, że jakość opieki nad dzieckiem, określana przez postawy rodzicielskie, wchodzi w interakcję z temperamentem dziecka oraz innymi zmiennymi psychospołecznymi, takimi jak stopień zdrowia psychicznego rodziców, jakość relacji małżeńskiej między rodzicami, stopień

wsparcia rodziców ze strony rodziny, przyjaciół, instytucji. Wydaje się, że ewentualne dalsze badania nad związkami stylów przywiązania z postawami rodzicielskimi powinny również uwzględnić pomiar wymienionych zmiennych. Trzeba jednak podkreślić, że badania prezentowane w niniejszym opracowaniu mają charakter korelacyjny, tzn. wskazują jedynie na współzależność zmiennych, nie stwierdzają natomiast zachodzenia związku przyczynowego między nimi. Stąd też interpretacja uzyskanych wyników, ujmująca jakość opieki nad dzieckiem – określaną przez postawy rodzicielskie – jako czynnik wpływający na jakość więzi przywiązania, ma tylko wartość hipotezy.

Kierunki zależności między unikającym i lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania do rówieśników a postawami rodzicielskimi są zasadniczo takie same jak kierunki odpowiednich zależności między postawami rodzicielskimi a unikającym i lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania do rodziców. Zgodność tę można odnieść do postulowanych przez Bowlby'ego (1973) wewnętrznych modeli operacyjnych przywiązania odpowiedzialnych za funkcjonowanie systemu przywiązania, w tym za ciągłość modelu przywiązania na przestrzeni życia ludzkiego. Składają się na nie reprezentacje umysłowe postaci przywiązania, obrazu samego siebie oraz relacji pomiędzy innymi a Ja w zakresie przywiązania formujące się w toku interakcji z postaciami przywiązania. Można przyjąć, że leżące u podłoża unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania negatywne przekonania na temat rodziców i relacji z nimi są uogólniane na rówieśnicze postaci przywiązania w okresie adolescencji. To sprawia, że model przywiązania charakterystyczny dla relacji z rodzicami znajduje również swoje odbicie w relacjach z rówieśnikami. Za tym, że model przywiązania do rówieśników w okresie adolescencji jest pochodną bardziej podstawowego modelu przywiązania do rodziców w dzieciństwie, przemawiają również zasadniczo słabsze związki unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rówieśników z postawami rodzicielskimi niż odpowiednie związki z postawami rodzicielskimi unikającego i lękowo-ambiwalentnego stylu przywiązania do rodziców.

Należy zaznaczyć, że w naszych badaniach ocenie nie podlegały rzeczywiste postawy rodzicielskie, ale jedynie subiektywny obraz tych postaw, i to obraz posiadany przez badanych po kilku lub nawet kilkunastu latach. Ponadto cechy obrazu postaw rodziców w dzieciństwie mogą być do pewnego stopnia warunkowane cechami aktualnych postaw rodzicielskich, to jest postaw rodziców wobec swoich dorastających dzieci. Na przykład wyższy poziom ciepła emocjonalnego, akceptacji itd. w odnoszeniu się rodziców do swoich nastoletnich dzieci w porównaniu z dzieciństwem może prowadzić do

bardziej pozytywnego oceniania przez młodzież postaw własnych rodziców w dzieciństwie. I na odwrót, wyższy poziom chłodu emocjonalnego, niższy poziom akceptacji itd. w zachowaniach rodziców wobec dzieci w okresie dorastania może powodować bardziej negatywną ocenę postaw rodzicielskich w przeszłości. Powyższe uwagi odnoszą się również do mierzonych retrospektywnie stylów przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Podobnie jak w przypadku postaw rodzicielskich, w naszych badaniach nie były mierzone rzeczywiste style przywiązania do rodziców w dzieciństwie, ale jedynie subiektywny obraz relacji w zakresie przywiązania posiadany po latach przez osoby badane. Również w tym przypadku na obraz tych relacji mogą mieć wpływ aktualne relacje z rodzicami w zakresie przywiązania w okresie dorastania. Wydaje się więc, że konieczne są dalsze badania nad zagadnieniem źródeł pochodzenia indywidualnych różnic w przywiązaniu, w których pomiarem zostałyby objęte zarówno rzeczywiste postawy rodziców wobec ich małych dzieci, jak i rzeczywiste style przywiązania do rodziców w dzieciństwie. Sugerowane kierunki badań wymagają zastosowania odpowiednich narzędzi pomiarowych. Pewien problem stanowi w tym względzie brak w języku polskim narzędzi do pomiaru stylów przywiązania małych dzieci (w wieku przedszkolnym lub młodszym wieku szkolnym) do rodziców. Problem ten jest związany nie tylko z uzyskaniem dostępu do takich narzędzi, ale również z faktem, że ich stosowanie wymaga uprzedniego przeszkolenia pod okiem doświadczonych ekspertów.

Z perspektywy przeprowadzonych badań nasuwa się przypuszczenie, że zaadaptowane kwestionariusze angielskojęzyczne spełniłyby może lepiej swoją funkcję narzędzi do pomiaru stylów przywiązania, gdyby została sformułowana i dołączona do nich pewna liczba twierdzeń dodatkowych. Nie można wykluczyć, że mierzone zachowania i uczucia związane z przywiązaniem do rodziców w dzieciństwie i do rówieśników zostałyby w ten sposób ujęte pełniej, a zastosowane skale zyskałyby na parametrach rzetelności i trafności.

Zaprezentowane wyniki badań odnoszą się tylko do tej próbki młodzieży, która została objęta badaniami. Ich ewentualne uogólnienie na całą populację polskiej młodzieży szkół średnich wymaga dalszych prac potwierdzających uzyskane rezultaty, tym bardziej że w naszych badaniach uwzględniono stosunkowo nieliczną próbkę badawczą.

BIBLIOGRAFIA

- Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M., Witting, B. A. (1969). Attachment and the exploratory behaviour of one-year-olds in a strange situation. W: B. M. Foss (red.), *Determinants of infant behaviour. IV* (s. 113-136). London: Methuen.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test for a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bartholomew, K., Shaver, P. R. (1998). Methods of assessing adult attachment: Do they converge? W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship* (s. 25-45). New York: The Guilford Press.
- Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application* (s. 249-264). New York: The Guilford Press.
- Belsky, J., Rosenberger, K., Crnic, K. (1995). The origins of attachment security: „Classical” and contextual determinants. W: S. Goldberg, R. Muir, J. Kerr (red.), *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives* (s. 153-183). Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Bowlby, J. (1982). *Costruzione e rottura dei legami affettivi*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Bowlby, J. (1989). *Una base sicura: Applicazioni cliniche della teoria dell'attaccamento*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Bowlby, J. (1999). *Attaccamento e perdita*. Vol. I: *L'attaccamento alla madre*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Bowlby, J. (2000a). *Attaccamento e perdita*. Vol. II: *La separazione dalla madre: Angoscia e rabbia*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Bowlby, J. (2000b). *Attaccamento e perdita*. Vol. III: *La perdita della madre: Tristezza e depressione*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship* (s. 46-76). New York: The Guilford Press.
- Cialdini, R. B., Kenrick, D. T., Neuberg, S. L. (2002). *Psychologia społeczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- DeWolff, M. S., van Ijzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. W: *Child Development*, 68, 571-591.
- Feeney, J. A., Noller, P., Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment. W: M. B. Sperling, W. H. Berman (red.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* (s. 128-152). New York: The Guilford Press.
- Fraley, R. C., Waller, N. G. (1998). Adult attachment patterns: A test of the typological model. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship* (s. 77-114). New York: The Guilford Press.

- Gasiul, H. (2001). *W poszukiwaniu podstaw rozwoju ja emocjonalnego*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Goldsmith, H. N., Alansky, J. A. (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 805-816.
- Griffin, D. W., Bartholomew, K. (1994). Models of the self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 430-445.
- Hazan, C., Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Kowalski, S. (1984). *Kwestionariusz stosunków między rodzicami a dziećmi A. Roe i M. Siegelmana*. Warszawa: Wydawnictwo Radia i Telewizji.
- Roe, A. (1957). Early determinants of vocational choice. *Journal of Conseling Psychology*, 4, 212-217.
- Roe, A., Siegelman, M. (1963). A Parent-Child Relations Questionnaire. *Child Development*, 34, 355-369.
- Rothbard, J. C., Shaver, P. R. (1994). Continuity of attachment across the life span. W: M. B. Sperling, W. H. Berman (red.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* (s. 31-71). New York: The Guilford Press.
- Shaver, P. R., Hazan, C., Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. W: R. J. Sternberg, M. Barnes (red.), *The psychology of love* (s. 68-99). New Haven: Yale University Press.
- Simpson, J. A., Rholes, W. S. (1998). Attachment in adulthood. W: J. A. Simpson, W. S. Rholes (red.), *Attachment theory and close relationship* (s. 3-21). New York: The Guilford Press.
- Turner, J. S., Helms, D. B. (1999). *Rozwój człowieka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Van den Boon, D. (1990). Preventive intervention and the quality of mother-infant interaction and infant exploration in irritable infants. W: W. Koops i in. (red.), *Development psychology behind the dike* (s. 249-270). Amsterdam: Eburon.
- Van Ijzendoorn, M. H., Juffer, M., Duyvesteyn, M. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 225-248.
- Vasta, K., Haith, M. M., Miller, S. A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Vaughn, B. E., Bost, K. K. (1999). Attachment and temperament: Redundant, independent, or interacting influences on interpersonal adaptation and personality development? W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical application* (s. 198-225). New York: The Guilford Press.

ATTACHMENT STYLES AND PARENTAL ATTITUDES:
AN EMPIRICAL RESEARCH

S u m m a r y

The present study verifies in the Polish cultural context results of previously conducted studies in links between the attachment quality and the quality of parental care. Measures of insecure childhood attachment styles to both parents, secure and insecure adolescent attachment styles, along with measures of parental attitudes of both parents were completed by a sample of 85 secondary school students (54 girls and 31 boys). Insecure (avoidant and anxious / ambivalent) childhood attachment styles to mother correlated positively with rejecting and demanding maternal attitudes and negatively with loving, protecting and casual attitude. The same kind of links was observed: a) between insecure childhood attachment styles to father and paternal attitudes; b) between insecure adolescent attachment styles and parental attitudes of both parents. Secure adolescent attachment style correlated positively with loving, protecting and casual parental attitudes of both parents and negatively with rejecting and demanding attitudes. These results support the results obtained in studies conducted mainly in the Anglo-Saxon cultural context where similar links between attachment quality and quality of parental care were found.

Słowa kluczowe: teoria przywiązania, style przywiązania, postawy rodzicielskie.

Key words: attachment theory, attachment styles, parental attitudes.

ANEKS 1

Polska adaptacja Experiences in Close Relationships (Brennan i in., 1998)

(u – styl unikający, l-a – styl lękowo-ambiwalentny, 1 – twierdzenia ze skalą 1-7, 2 – twierdzenia ze skalą 7-1⁴, R – twierdzenia o punktacji odwróconej)

Instrukcja. Niniejszy kwestionariusz zawiera twierdzenia, które dotyczą wspomnień odnoszących się do Twoich relacji z matką / ojcem, zanim ukończyłeś(-aś) 11-12 lat. Przeczytaj każde twierdzenie oddzielnie, zwracając uwagę na jego treść, i odpowiedz, w jakim stopniu zgadzasz się lub nie zgadzasz z jego treścią, korzystając przy tym z podanej niżej skali: 1 – Zdecydowanie nie zgadzam się. 2 – Nie zgadzam się. 3 – Raczej nie zgadzam się. 4 – Nie mogę się zdecydować. 5 – Raczej zgadzam się. 6 – Zgadzam się. 7 – Zdecydowanie zgadzam się. Przykład: „Nie bałem(-am) się powiedzieć matce, że dostałem(-am) w szkole zły stopień”. Jeżeli z tym twierdzeniem zdecydowanie zgadzasz się, zaznacz 7, jeżeli zdecydowanie nie zgadzasz się, zaznacz 1, jeżeli nie możesz się zdecydować, zaznacz 4 itd. Zauważysz na pewno, że wiele twierdzeń jest podobnych. Nie ma jednak całkowicie takich samych.

Wersja M

1. Woląłem(-am) nie pokazywać matce tego, co naprawdę czułem(-am) i myślałem(-am). (u1)
2. Dużo się martwiłem(-am) o swoje relacje z matką. (l-a1)
3. Bardzo się bałem(-am), że mogę utracić matkę. (l-a2)
4. Zwierzanie się matce przychodziło mi z trudem. (u2)
5. Często pragnąłem(-am), aby uczucia mojej matki wobec mnie były tak silne, jak moje wobec niej. (l-a1)
6. Nie sprawiało mi trudności dzielenie się z matką swoimi osobistymi myślami i odczuciami. (u2R)
7. Potrzebowałem(-am) wielu zapewnień, że jestem przez matkę kochany(-a). (l-a2)
8. Dość łatwo przychodziło mi przytulenie się do matki. (u1R)
9. Gdy nie potrafiłem(-am) skłonić matki do okazania mi zainteresowania, irytowałem(-am) się lub gniewałem(-am). (l-a2)
10. Mówiłem(-am) matce o wszystkim. (u2R)
11. Zazwyczaj rozmawiałem(-am) z matką o swoich problemach i zmartwieniach. (u1R)
12. Było mi łatwo zaufać matce. (u2R)
13. Czułem(-am) się rozgoryczony(-a), gdy mojej matki nie było w pobliżu tak często, jakbym tego chciał(-a). (l-a1)
14. Nie było dla mnie problemem poprosić matkę o słowa pociechy, radę lub pomoc. (u1R)
15. Czułem(-am) się zawiedziony, gdy moja matka była nieobecna wtedy, kiedy jej potrzebowałem. (l-a2)
16. Zwrócenie się do matki w potrzebie było dla mnie dużą pomocą. (u1R)
17. Czułem(-am) się winny(-a), gdy moja matka nie była ze mnie zadowolona. (l-a2)

⁴ W celu ograniczenia zjawiska „halo-efektu” i preferencji pozycji skale umieszczone przy poszczególnych twierdzeniach otrzymały zmienną kolejność punktowania, to jest raz cyfry bieżną w porządku wzrastającym od 1 do 7, a raz w porządku malejącym od 7 do 1.

18. Zwracałem(-am) się do matki z wieloma sprawami, również wtedy, gdy potrzebo-
wałem(-am) pocieszenia i otuchy. (*u1R*)
19. Nie lubiłem(-am), gdy moja matka spędzała czas z dala ode mnie. (*l-a1*)

Wersja O

1. Czasami czułem(-am), że przymuszam ojca, aby okazał mi więcej uczucia, więcej przywią-
zania. (*l-a1*)
2. Czułem(-am) się skrepowany, gdy mój ojciec chciał być przy mnie bardzo blisko. (*u2*)
3. Zwracałem się do ojca z wieloma sprawami, również wtedy, gdy potrzebowałem pociesze-
nia i otuchy. (*u1R*)
4. Dużo się martwiłem(-am) o swoje relacje z ojcem. (*l-a1*)
5. Zazwyczaj rozmawiałem(-am) z ojcem o swoich problemach i zmartwieniach. (*u2R*)
6. Nie sprawiało mi trudności dzielenie się z ojcem swoimi osobistymi myślami i odczucia-
mi. (*u1R*)
7. Martwiłem(-am) się, że nie obchodzę mojego ojca tak bardzo, jak on mnie. (*l-a2*)
8. Dość łatwo przychodziło mi przytulenie się do ojca. (*u2R*)
9. Zwrócenie się do ojca w potrzebie było dla mnie dużą pomocą. (*u1R*)
10. Czułem(-am) się winny(-a), gdy mój ojciec nie był ze mnie zadowolony. (*l-a2*)
11. Nie było dla mnie problemem poprosić ojca o słowa pociechy, radę lub pomoc. (*u2R*)
12. Gdy nie potrafiłem(-am) skłonić ojca do okazania mi zainteresowania, irytowałem(-am)
się lub gniewałem(-am). (*l-a1*)
13. Było mi łatwo zaufać ojcu. (*u1R*)
14. Potrzebowałem(-am) wielu zapewnień, że jestem przez ojca kochany(-a). (*l-a2*)
15. Czułem(-am) się zawiedziony, gdy mój ojciec był nieobecny wtedy, kiedy go potrzebo-
wałem(-am). (*l-a2*)
16. Nie lubiłem(-am), gdy mój ojciec spędzał czas z dala ode mnie. (*l-a1*)
17. Bardzo się bałem(-am), że mogę utracić ojca. (*l-a2*)
18. Wolałem(-am) nie pokazywać ojcu tego, co naprawdę czułem(-am) i myślałem(-am). (*u2*)
19. Czułem(-am) się rozgoryczony(-a), gdy mojego ojca nie było w pobliżu tak często, jakbym
tego chciał(-a). (*l-a1*)
20. Zwierzenie się ojcu przychodziło mi z trudem. (*u1*)
21. Często pragnąłem(-am), aby uczucia mojego ojca wobec mnie były tak silne, jak moje
wobec niego. (*l-a2*)

ANEKS 2

Polski przekład trzech skal Attachment Style Questionnaire (Feeney i in., 1994)

(b – styl bezpieczny, u – styl unikający, l-a – styl lękowo-ambiwalentny, R – twierdzenia o punktacji odwróconej)

Instrukcja. Niniejszy kwestionariusz zawiera twierdzenia dotyczące Twoich obecnych relacji z innymi ludźmi (np. z rówieśnikami). Przeczytaj każde twierdzenie oddzielnie, zwracając uwagę na jego treść, i odpowiedz, w jakim stopniu zgadzasz się lub nie zgadzasz z jego treścią, korzystając przy tym z podanej niżej skali: 1 – zdecydowanie nie zgadzam się; 2 – nie zgadzam się; 3 – raczej nie zgadzam się; 4 – nie mogę się zdecydować; 5 – raczej zgadzam się; 6 – zgadzam się; 7 – zdecydowanie zgadzam się. Przykład: „Lubię przebywać w towarzystwie innych ludzi”. Jeżeli z tym twierdzeniem zdecydowanie zgadzasz się, zaznacz 7, jeżeli zdecydowanie nie zgadzasz się, zaznacz 1, jeżeli nie możesz się zdecydować, zaznacz 4 itd. Zauważysz na pewno, że wiele twierdzeń jest podobnych. Nie ma jednak całkowicie takich samych.

1. Ogólnie biorąc, jestem osobą wartą zainteresowania. (*b*)
2. Pozwalam się łatwiej poznać niż większość ludzi. (*b*)
3. Jestem przekonany(-a), że inni ludzie będą przy mnie, gdy będę ich potrzebował. (*b*)
4. Wolę polegać raczej na sobie niż na innych. (*u*)
5. Jest mi trudno zaufać innym ludziom. (*u*)
6. Jest mi trudno polegać na innych. (*u*)
7. Stwierdzam, że inni niechętnie zbliżają się do mnie tak blisko, jakbym tego pragnął. (*l-a*)
8. Nawiązywanie bliskich relacji z innymi ludźmi przychodzi mi względnie łatwo. (*b*)
9. Łatwo ufam innym. (*u*) (*R*)
10. Nie sprawia mi trudności poleganie na innych ludziach. (*u*) (*R*)
11. Obawiam się, że nie obchodzę innych tak bardzo, jak oni mnie. (*l-a*)
12. Mam mieszane uczucia, jeśli chodzi o bliskie kontakty z ludźmi. (*u*)
13. Gdy chcę się zbliżyć do innych, czuję się tym skrępowany(-a). (*u*)
14. Jest dla mnie rzeczą bardzo ważną, aby być z kimś w bliskiej relacji. (*l-a*)
15. Bardzo się przejmuję moimi stosunkami z innymi ludźmi. (*l-a*)
16. Zastanawiam się, jak bym sobie poradził(-a) bez kogoś, kto mnie kocha. (*l-a*)
17. Czuję się pewnie w stosunkach z innymi ludźmi. (*b*)
18. Często czuję się odrzucony(-a) lub samotny(-a). (*l-a*)
19. Martwię się często, że tak naprawdę to nie pasuję do innych ludzi. (*b*) (*R*)
20. Ludzie mają swoje własne problemy, więc nie zwracam im głowy moimi. (*u*)
21. Jeśli czasem coś mnie gnębi, inni są przeważnie tego świadomi i okazują mi troskę. (*b*)
22. Jestem pewien / pewna, że inni ludzie będą mnie lubić i szanować. (*b*)
23. Irytuje mnie nieobecność innych wtedy, kiedy ich potrzebuję. (*l-a*)
24. Ludzie często mnie rozczarowują. (*l-a*)